

λόγος αντίλογος διάλογος

Οι κακοί κοιμούνται ήσυχοι

Η σκέψη πως οι κ.κ. Νάσιος και Γεωργίου πιθανόν να έχουν το ακαταλόγιστο, περιορίζοντας την αγανάκτηση μου. ίσως να ήταν αρκετή για να με εμποδίσει να υπερασπιστώ τον εαυτό μου από τα ψέματα που εξαπέλυσαν στο προηγούμενο τεύχος των «Τετραδίων». Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και με την υπεράσπιση της λογικής. ΓΓ αυτό προτιμώ να αντιπαρέλθω τις -όχι και τόσο υψιπετείς - προσπάθειες τους να δημιουργήσουν φτηνές εντυπώσεις εις βάρος μου με επιχειρήματα όπως το ότι έκανα 4σειρη παράθεση των ιδεών του Νέγκρι (ήταν 45σειρη), ότι ιου απέδωσα απόψεις που δεν ήταν δικές του (αντιγραμμένες όμως κατά λέξη από το βιβλίο του) ότι δεν παρουσίασα την θεωρία του αμοιβαίου μετασχηματισμού των ανταγωνιστικών «υποκειμένων» (όχι μόνο είναι του Τρόντι αλλά και η παράθεση της δεν θα άλλαζε τίποτα από τα συμπεράσματα του άρθρου¹), ή ότι δεν είμαι ενημερωμένος επειδή (όπως οι πάντες, παντού: π.χ. ο κ. Γεωργίου στο άρθρο του ή τα σχετικά βιβλία των εκδόσεων «κομμούνια») λέω (και εγώ) «αυτονομία» και όχι «Εργατική Αυτονομία». Αφήνω επίσης στην κρίση του εχέφρονος αναγναχτιου την «σχολαστική» παρατήρηση, πως «Νεγκριανή θεωρία» δεν υφίσταται.² Προτιμώ μόνο να αναφερθώ επί

της ουσίας, έστω και αν οι δύο υπερασπιστές του Νέγκρι (καθώς και ένας τρίτος³), δεν μπόρεσαν στον κόπο να ασχοληθούν στις «απαντήσεις» τους, με όσα -επικαλούμενος την κοινή λογική - καταλόγισα σ' αυτόν και τη θεωρία του. Επισημαίνω το κοινό χαρακτηριστικό και των τριών: άφησαν να εννοηθεί πως δεν γνωρίζω τι λέει ο μεγάλος Τ. Νέγκρι ή ότι το παραποιώ σκόπιμα. Όμως παρά το ότι όπως φάνηκε, ούτε και οι ίδιοι μπορούν να μου δώσουν να καταλάβω, ο θαυμασμός τους απέναντι σε σοφίες του τύπου «κοινωνικό εργοστάσιο» είναι αντίστοιχος της γνωστής συμπεριφοράς των ιθαγενών απέναντι στις χρωματιστές χάντρες. Δράττομαι λοιπόν των ελαχίστων ευκαιριών που μου έδωσαν τα κείμενα τους, για να πω πιο εκτεταμένα μερικά πράγματα επί της ουσίας, κάτι που φυσικά δεν εσφείλα και δεν έπρεπε να κάνω σε μια απλή βιβλιοκρισία.

Ο «νόμος της αξίας» και το «κοινωνικό εργοστάσιο»

Προσωπικά δεν πιστεύω στην ορθότητα της -κατά Μαρξ- «θεωρίας της αξίας», και αυτό νομίζω πως το εννοούσα καθαρά και όχι

«έμμεσα». Όμως θα ήταν αστείο να γίνει συζήτηση γι' αυτό το θέμα με αφορμή τις ασυναρτησίες του Νέγκρι, εάν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας ότι αυτός του Μαρξ του έχει αλλάξει τα φώτα. Επειδή δε ο μαρξισμός σαν οικονομική θεωρία έχει μία λογική συνοχή και επειδή, αν θεωρηθεί πως η θεμελιώδη υπόθεση του (η εργασιακή θεωρία της αξίας) είναι σωστή, τότε μπορεί να δώσει μία λογικοφανή ερμηνεία της πραγματικότητας των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, προτιμώ να περιοριστώ στο αν και πόσο η αποδοχή της μαρξιστικής προκειμένης οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο «νόμος της αξίας» δεν λειτουργεί πια, και πως ζούμε μέσα σε ένα «κοινωνικό εργοστάσιο».

«Αξία» ενός εμπορεύματος θεωρείται ο λόγος με βάση τον οποίον αυτό το εμπόρευμα ανταλλάσσεται -σε κανονικές συνθήκες αγορας- με κάποιο άλλο. Για τους περισσότερους μαρξιστές οικονομολόγους, από το 1870 τουλάχιστον και μετά, ο λόγος ανταλλαγής και κατά συνέπεια και η αξία, καθορίζονται από την χρησιμότητα που έχει για κάθε έναν από τους δύο συναλασσόμενους η συγκεκριμένη μονάδα του εμπορεύματος για το οποίο ενδιαφέρεται, δηλαδή από τον λόγο των χρησιμότητων της τελευταίας μονάδας του εμπορεύματος που προσφέρεται προς την τελευταία μονάδα του εμπορεύματος που ζητείται. Αντίθετα, για τους «κλασικούς» και ιδιαίτερα για τον Μαρξ, ο λόγος της ανταλλαγής καθορίζεται από το πόσο «κοινωνικά αναγκαία» εργασία ξοδεύτηκε για την δημιουργία του κάθε εμπορεύματος. Βέβαια ο Μαρξ δεν αγνοεί την ανάγκη να έχει το εμπόρευμα χρησιμότητα, δηλαδή «αξία χρήσης». Όμως θεωρεί πως αυτή είναι κάτι που δεν επιδρά στον λόγο της ανταλλαγής. Είναι λοιπόν φανερό πως και στις δύο περιπτώσεις η έννοια της «αξίας» έχει πολύ μεγάλη σημασία γιατί «μπορεί» να προσδιορίσει πώς γίνεται η ανταλλαγή των εμπορευμάτων και κατ' επέκταση η σύνθεση, η κατανομή και η παραγωγή του κοινωνικού πλούτου.

Με μία στενή έννοια ο «νόμος της αξίας», συνίσταται στο ότι τα εμπορεύματα σε μία κεφαλαιοκρατική κοινωνία, πουλιούνται σε κάποιες τιμές που το σύνολο τους εξισώνεται με το σύνολο της αξίας τους, ή κατά μία άλλη διατύπωση, στο ότι η αξία ορίζει τον σταθμι-

κό μέσο γύρω από τον οποίο κυμαίνονται οι «τιμές παραγωγής» ή «τιμές ισορροπίας». Όμως αυτό δεν συμβαίνει παρά μόνο σαν αποτέλεσμα μίας ολόκληρης διαδικασίας, την οποία ο Μαρξ στους τρεις τόμους του «Κεφαλαίου» προσπαθεί να την προσεγγίσει από διάφορες οπτικές γωνίες. Κεντρική ιδέα του ως γνωστόν είναι η εξής: το κάθε εμπόρευμα πουλιέται σε μία τιμή που (τείνει να) είναι ίση με την αξία του, αλλά για το νεοδημιουργημένο τμήμα της (αυτό που αντιστοιχεί στον μετασχηματισμό που επέφερε στα «μέσα παραγωγής» η εργασία) δεν έχει ξοδέψει μία ίση αξία αλλά μία μικρότερη (την «αξία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης»); έχοντας καρπωθεί την διαφορά (την «υπερ-αξία»). Έτσι, από μία άλλη άποψη, το σύνολο της παραγμένης αξίας, δηλαδή το σύνολο του «κοινωνικού πλούτου», συντίθεται από τα εμπορεύματα που αντιστοιχούν στην εργατική τάξη (είδη «αναπαραγωγής» της εργατικής δύναμης) και από τα είδη που αντιστοιχούν στους κεφαλαιοκράτες καρπωτές της υπερ-αξίας (μέσα παραγωγής, είδη πολυτελείας). Όμως η κατανομή του παραγωγικού δυναμικού και η εξειδίκευση της παραγωγής κάθε βιομηχανικής μονάδας γίνεται μέσα από τον συναγωνισμό των μεμονωμένων κεφαλαιοκρατών ή των κεφαλαιοκρατικών επιχειρήσεων που οι βιομηχανίες αποτελούν ιδιοκτησία τους. Ο Μαρξ, από μία άλλη οπτική γωνία εξετάζει το φαινόμενο της «κυκλοφορίας», δηλαδή το φαινόμενο της πώλησης των εμπορευμάτων σε κάποιες τιμές που επιτρέπουν την ομαλή αναπαραγωγή αλλά και την συνεχή αναδιάρθρωση του συστήματος. Η κυκλοφορία είναι εκείνη η διαδικασία στην οποία η υπερ-αξία πραγματοποιείται, η διαδικασία δηλαδή στην οποία ο κεφαλαιοκράτης μετασχηματίζει την αξία που κατέχει υπό μορφή εμπορευμάτων σε χρήμα με το οποίο στην συνέχεια μπορεί να αποκτήσει νέες αξίες είτε για ατομική είτε για παραγωγική κατανάλωση (επένδυση). Αυτό που είναι σημαντικό είναι να ειπωθεί ότι μόνο μέσα από την κυκλοφορία και από το σχηματισμό των τιμών επιτυγχάνεται η πραγματοποίηση της υπερ-αξίας γιατί οι κεφαλαιοκράτες σε καμία περίπτωση δε μπορούν να αποσπών από την εργατική τάξη απευθείας κοινωνικό προϊόν έτοιμο για την οποιαδήποτε χρήση θα

επιθυμούσαν. Αλλά από την άλλη πλευρά είναι μόνο μέσα στην κυκλοφορία που και η εργατική τάξη με την σειρά της μπορεί να αυξήσει πραγματικά το ποσοστό της κοινωνικής αξίας που της αντιστοιχεί. Μία αύξηση του ονομαστικού μισθού της δεν θα έχει καμία επίδραση επάνω στον τρόπο ζωής της, αν στην αγορά, δηλαδή στην κυκλοφορία, δεν μπορεί να αγοράσει κάποια επιπλέον εμπορεύματα. Και όμως αυτό επιτυγχάνεται γιατί η αυξημένη ζήτηση των εμπορευμάτων αυτών και η πρόσκαιρη άνοδος των τιμών τους, παράλληλα με την μείωση στην ζήτηση και την πτώση των τιμών των εμπορευμάτων που ο κεφαλαιοκράτης δεν μπορεί να αγοράσει πλέον λόγω μειωμένης υπερ-αξίας, έχουν σαν αποτέλεσμα την ροή επενδύσεων και την αύξηση της παραγωγής στον τομέα αυτών των εμπορευμάτων που ζητάει η εργατική τάξη επιπλέον. Έτσι η ισορροπία αποκαθίσταται, το κέρδος εξισώνεται και πάλι, αλλά η σύνθεση του αξιακού συνόλου του παραγμένου κοινωνικού προϊόντος έχει μεταβληθεί, ακριβώς λόγω της ύπαρξης της διαδικασίας της κυκλοφορίας. Με αυτή την έννοια το πραγματικό περιεχόμενο του νόμου της αξίας είναι η κατανομή του κοινωνικού προϊόντος ανάμεσα στην εργατική τάξη και στο κεφάλαιο, και με μία άλλη διατύπωση: η δυνατότητα της εργατικής τάξης να ορίζει μέσω της «ταξικής πάλης» την αξία αναπαραγωγής της εργατικής της δύναμης.

Για τον Τ. Νέγκρι, ο «νόμος της αξίας» δεν ισχύει πια, ή ισχύει με μία μορφή τυπική(;) ή ισχύει σαν απλός εξαναγκασμός (τα λέει όλα αυτά: ότι θέλετε, παίρνετε). Την άποψη του δεν μπαίνει στον κόπο να την εξειδικεύσει πουθενά, ή να την διατυπώσει πιο αναλυτικά και με περισσότερη σαφήνεια. Απλά την χρησιμοποιεί σαν θεωρητική προϋπόθεση των πολιτικών του απόψεων. Βέβαια, σε μία πολιτική θεωρία δεν μπορεί κανείς να απαιτεί ακρίβεια μαθηματικής διατύπωσης, όμως εδώ τα πράγματα είναι υπερβολικά ασαφή. Ας προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τι εννοεί. Κατ' αρχήν λοιπόν πρέπει να ειπωθεί πως ο Νέγκρι δεν στηρίζεται για την μαρξιστική του ανάλυση στο «Κεφάλαιο» αλλά στα Grundrisse, και παρά τον χαρακτήρα και την χρονολογική διάταξη των δύο έργων, δηλώ-

νει πως τα Grundrisse είναι το ώριμο έργο του Μαρξ' ενώ το «Κεφάλαιο» αποτελεί μία εργασία προπαιδευτικού χαρακτήρα, επηρεασμένη από την αδυναμία του εργατικού κινήματος της εποχής που τείνει να πλησιάσει μέσω μιας πιο καμπύλης τροχιάς στα συμπεράσματα των Grundrisse. Περισσότερο βέβαια η ειπωθεί πως και η ερμηνεία του στα Grundrisse είναι εξωφρενική «αυτό το παραδέχεται έμμεσα και ο ίδιος. Στηριγμένος λοιπόν σε κάποια χωρία όπου ο Μαρξ προσπαθεί να εξετάσει τα αποτελέσματα της μελλοντικής ανάπτυξης των «παραγωγικών δυνάμεων», ο Νέγκρι βγάζει τα συμπεράσματα του για την ταύτιση κυκλοφορίας και παραγωγής, την δημιουργία του «κοινωνικού ατόμου» κλπ. Λέει χαρακτηριστικά: «Η κυκλοφορία είναι πάντοτε από κάθε τι άλλο επέκταση της ισχύος του κεφαλαίου αλλά επίσης -για τον ίδιο λόγο- απαλλοτρίωση όλων των κοινωνικών συνθηκών και υπαγωγή τους στην διαδικασία αξιοποίησης... Η καπιταλιστική απαλλοτρίωση της κυκλοφορίας, απαλλοτρίωση που γίνεται όλο και πιο συνολική, μετατρέπει την παραγωγή σε βάση της παραγωγής και της αναπαραγωγής μέχρι ένα ιστορικό όριο στο οποίο επέρχεται η οριστική ταυτοποίηση (ακόμη κι αν αυτό δεν είναι λογικό) της παραγωγής με την κυκλοφορία.»⁵ «Η κοινωνία παρουσιάζεται εδώ σαν κοινωνία του κεφαλαίου. Μέσα από αυτό το πέρασμα όλες οι κοινωνικές συνθήκες βρίσκονται απορροφημένες από το κεφάλαιο και αποτελούν κατά συνέπεια μέρος της οργανικής του σύνθεσης»⁶. (Το «εδώ» αναφέρεται σε ένα χανρίο από τα Grundrisse που ούτε κατά διάνοια μπορεί να το ερμηνεύσει κανείς έτσι.) «Όταν η θεωρία της αξίας δεν είναι δυνατόν πια να υπολογισθεί με βάση μία ποσότητα χρόνου εργασίας ή σε σχέση με την ατομική διάσταση της εργασίας, όταν μία πρώτη μετατόπιση την φέρνει αντιμέτωπη με τον κοινωνικό χρόνο και την κοινωνική διάσταση της εργασίας τότε η αδυναμία να υπολογισθεί το μέγεθος της εκμετάλλευσης μετασχηματίζει την μορφή της εκμετάλλευσης. Το κενό που δημιουργείται στην θεωρία της αξίας, η εκμηδένιση κάθε μονάδας μέτρου που δεν αποτελεί αναφορά στο κοινωνικό εργατικό δυναμικό, η απελευθέρωση της κοινωνικής εργατικότητας και η συγκρότηση της σε συλλογική ενότητα δεν καταργούν τον νόμο της αξίας αλλά τον

περιορίζουν να είναι μία τυπική μορφή. Αλλά τυπική μορφή δεν σημαίνει αναποτελεσματικότητα, ούτε έλλειψη νοήματος. Η μορφή του νόμου της αξίας αντίθετα είναι αποτελεσματική και διαθέτει νόημα, αλλά και τα δύο προέρχονται μόνο από τον ανορθολογισμό της, από το τέλος της προοδευτικής και ορθολογικής λειτουργίας του κεφαλαίου. Η μορφή είναι η κενή άθλια βάση της εκμετάλλευσης.»⁷ Άλλου επίσης: «Στον ίδιο βαθμό που η διαδικασία παραγωγής διευρύνονταν κοινωνικά ο νόμος της αξίας άρχισε να λειτουργεί μόνο τυπικά, άρχισε δηλαδή να λειτουργεί όχι στην βάση της άμεσης σχέσης ανάμεσα στην ατομική εργασία και στην αποσπώμενη υπερ-αξία, αλλά στην βάση του συνόλου της κοινωνικής εργασίας. Το ερώτημα(...) που θέτω είναι το εξής: αν αυτή η κοινωνική διάχυση της εκμετάλλευσης έχει την δυνατότητα να υλοποιηθεί σε πολιτική υποκειμενικότητα.»⁸ «...ολόκληρη η διαδικασία της αξίας έχει τιναχτεί στον αέρα και μοναδική βάση παραμένει ο έλεγχος.»⁹ «Η κυκλοφορία δεν είναι πια ένα εξωτερικό στοιχείο αλλά ένα στοιχείο εσωτερικό(...) Αυτό σημαίνει πως το κεφάλαιο, η μορφή-Κράτος του κεφαλαίου καταφέρνει να προδιαγράφει αδιάκοπα τα διάφορα στάδια της κυκλοφορίας σαν θεμελιώδη στοιχεία της διατήρησης του, της αναπαραγωγής του, μετατρέποντας γι' αυτούς τους σκοπούς το κόστος της κυκλοφορίας σε παραγωγικό κόστος...»¹⁰

Όπως βλέπει ο αναγνώστης, σύμφωνα με τον Νέγκρι: Α) Η διάκριση παραγωγικής και μη-παραγωγικής εργασίας που αποτελεί βασικό σημείο της σκέψης των κλασικών και του Μαρξ έχει εξαλειφθεί. Κάθε μορφή κοινωνικής εργασίας εντάσσεται σε μία λειτουργία αξιοποίησης του κεφαλαίου και είναι παραγωγική, θ) Η διαδικασία της κυκλοφορίας δεν υφίσταται πια σαν πραγματική παρά σαν φαινομενική στιγμή της λειτουργίας του κεφαλαίου, αφού το Κράτος προδιαγράφει κάθε στιγμή της. Γ) Ο «νόμος της αξίας»... κλπ. Αν και είναι φανερό πως η θεωρία του Νέγκρι αφίσταται της πραγματικότητας, μπορούμε να δούμε ποια μεθοδολογικά (για έναν μαρξιστή) αλλά και ποια λογικά (για έναν κοινό νου) λάθη την χαρακτηρίζουν. Κατ' αρχήν μία πρώτη σημαντική διαστρέβλωση της πραγματικότητας βρίσκεται στην προσπάθεια να πα-

ρουσιασθεί το κεφάλαιο σαν ενιαίο και ενοποιημένο με την μορφή του κράτους. (Κράτος-επιχείρηση, όπως το αποκαλεί.) Κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατόν μόνο αν το Κράτος ήταν ο διαχειριστής του συνολικού κεφαλαίου και είχε την μορφή μίας μετοχικής εταιρείας στην οποία οι κεφαλαιοκράτες θα ήταν απλοί μέτοχοι που θα αμείβονταν με μερίσματα. Όμως αυτό (παρά το ότι είναι μια περιγραφική εικόνα που χρησιμοποιεί και ο Μαρξ) απέχει πολύ από το να είναι αλήθεια: ο συναγωνισμός των κεφαλαίων είναι μία έκδηλη πραγματικότητα στην οποία το κράτος δεν επεμβαίνει παρά ρυθμιστικά. Η «αγορά» εξακολουθεί να υπάρχει στον δυτικό καπιταλισμό καθορίζοντας την ανάπτυξη του. Μία τέτοια αντίληψη σαν του Νέγκρι που θεωρεί ότι το ενιαίο υποκείμενο Κράτος-κεφάλαιο ελέγχει την κυκλοφορία και την έχει ενσωματώσει στην παραγωγή θα σήμαινε πως δεν υπάρχουν εμπορεύματα. Αν το κεφάλαιο ήταν ενιαίο και μπορούσε να ελέγξει συνολικά την παραγωγή και την κυκλοφορία δεν θα είχε ανάγκη να επιδιώκει το κέρδος γιατί θα αφαιρούσε το πλεόνασμα κατ' ευθείαν από την παραγωγή. Αυτό είναι κάτι που συμβαίνει εκεί που υφίστανται παρόμοιες συνθήκες, δηλαδή στον ρωσικό ολοκληρωτισμό." Η κατηγορία «εμπόρευμα» και οι διακυμάνσεις των τιμών είναι φαινόμενα που εμφανίζονται μόνο όταν ξεχωριστά κεφάλαια μέσα από τον συναγωνισμό τους (και τον ανταγωνισμό τους με την εργατική τάξη) επιδιώκουν την κερδοφορία. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες είναι σαφές πως ο «νόμος της αξίας» λειτουργεί, γιατί κάθε επιχείρηση στην οποία δαπανάται περισσότερη «κοινωνικά αναγκαία» εργασία από όση μπορεί να αγοράσει το αντίστοιχο κοινωνικό υποκείμενο που απορροφά το προϊόν της, καταλήγει ή στην πάυση των εργασιών της ή στην μείωση του επιπέδου παραγωγής. Το αντίστροφο φυσικά συμβαίνει όπου δαπανάται λιγότερη εργασία από την ζητούμενη. Αυτό αποδεικνύεται από το κλείσιμο ή τις συγχωνεύσεις εταιριών που γίνονται κατά χιλιάδες κάθε χρόνο. (Το γεγονός πως σε συνθήκες ύπαρξης μονοπωλίων το ποσοστό κέρδους δεν εξισώνεται για όλα τα κεφάλαια είναι κάτι που αποτελεί απλή τροποποίηση του «νόμου της αξίας» και επίσης είναι κάτι που λογικά φαίνεται διαμετρικά αντίθετο με τον

ισχυρισμό του Νέγκρι.)

Μία άλλη διαστρέβλωση είναι εκείνη που αφορά τον τριτογενή τομέα: Ο Νέγκρι αφήνει να εννοηθεί πως ο τριτογενής τομέας (που τον θεωρεί απολύτως καπιταλιστικό πια) ταυτίζεται με την κυκλοφορία, και έτσι βγάζει το συμπέρασμα πως η κυκλοφορία έχει απορροφηθεί στην παραγωγή. Αυτό φυσικά αποτελεί μία αστεία λαθροχειρία: η κυκλοφορία δεν είναι ένας τομέας της οικονομίας, αλλά μία διαδικασία, ένα τμήμα της συνολικής διαδικασίας της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Αν στην εποχή του Μαρξ κατά ένα σημαντικό ποσοστό εκτυλίσσονταν στον τομέα των υπηρεσιών, αυτό σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει πως πρόκειται για δύο ταυτόσημες έννοιες. Αλλακίτε, αν δεχτούμε σήμερα πως ο τριτογενής τομέας έχει γίνει μία βιομηχανία υπηρεσιών εξολοκλήρου, το πιο λογικό συμπέρασμα που μπορούμε να βγάλουμε είναι ότι ο χώρος της κυκλοφορίας των «εμπορευμάτων» της, δηλαδή ο χώρος στον οποίο πραγματοποιείται η δημιουργημένη υπερ-αξία τους είναι ο χώρος της δευτερογενούς παραγωγής, δηλαδή ο χώρος στον οποίο κατά κύριο λόγο οι υπηρεσίες πουλιούνται. Αυτό φανερώνει πως η άποψη για ταύτιση παραγωγής - κυκλοφορίας δεν έχει κανένα νόημα. Αν πραγματικά οι υπηρεσίες έχουν βιομηχανοποιηθεί και παράγουν αξία (και κατά συνέπεια υπερ-αξία), το πιο απλό πράγμα που έχουμε να κάνουμε είναι να εντάξουμε όσες από αυτές χρησιμοποιούνται «καταναλωτικά» στον τομέα II, και όσες χρησιμοποιούνται παραγωγικά στον τομέα I των σχημάτων της απλής και διευρυνόμενης αναπαραγωγής. Ακόμη και έτσι ο «νόμος της αξίας» εξακολουθεί να λειτουργεί μια χαρά. Τα μαρξιστικά σχήματα αναπαραγωγής (άχρηστα σήμερα κατά τον Νέγκρι) αυτό το νόημα έχουν: δείχνουν πώς κατανέμεται η αξία ανάμεσα στην εργατική τάξη και το κεφάλαιο· δεν είναι συμπτυγμένοι πίνακες εισροών-εκροών γιατί δεν μετράνε φυσικές ποσότητες· μετράνε αξία, δηλαδή σχέσεις. Αυτό σημαίνει πως η εργατική τάξη έχει πάντα την δυνατότητα να αυξήσει το ποσοστό της αξίας που της αντιστοιχεί, ανταλλάσσοντας το επί πλέον χρηματικό εισόδημα που καταφέρνει να αποσπάσει με επιπλέον υλικό προϊόν, πράγμα που καθίσταται επιτρεπτό από την ύπαρξη του

χρήματος ως αξιακού ισοδύναμου (έστω κι αν στις μέρες μας δεν έχει εμπορευματική υφή, αλλά είναι απλά ένας «εκδοθείς τίτλος».) Είναι όμως αξιακό ισοδύναμο λόγω του γεγονότος πως υπάρχουν ξεχωριστοί κεφαλαιοκράτες που αλληλοανταγωνίζονται και -κυρίως- λόγω του γεγονότος πως η εργατική τάξη έχει την δυνατότητα και το δικαίωμα να διαπραγματεύεται την τιμή πώλησης της εργατικής δύναμης της και για να γίνει αυτό χρειάζεται κάποιον κοινό αποδεκτό μέτρο.

Η κατάργηση του «νόμου της αξίας» θα ήταν πραγματικότητα μόνο αν η σχέση των δύο αντιτιθέμενων κοινωνικών υποκειμένων είχε καταλήξει στην οριστική και συνολική κυριαρχία του κεφαλαίου επί της εργασίας. Σ' αυτή την περίπτωση το κεφάλαιο θα μπορούσε να αποσπά την μεγαλύτερη δυνατή υπερ-αξία από την εργατική τάξη, και γι' αυτό άλλωστε δεν θα ήταν κεφάλαιο αλλά κάτι άλλο: Κράτος. Η αγορά-σ' αυτή την περίπτωση -δεν θα χρειαζόνταν και δεν θα εξυπηρετούσε σε τίποτα, οι τιμές θα ήταν εικονικές και το χρήμα δεν θα αποτελούσε αξιακό ισοδύναμο (και δεν θα είχε διεθνή ανταλλαξιμότητα αφού δεν θα είχε αντίκρουσμα στο εσωτερικό της χώρας δεν θα ήταν διαπραγματεύσιμο και στο εξωτερικό: ό,τι ακριβώς συμβαίνει με το ρούβλι.) Τότε τα σχήματα αναπαραγωγής θα ήταν εικονικά και χωρίς νόημα και οι ροές των προϊόντων από κλάδο σε κλάδο θα μπορούσαν να περιγραφούν με απλούς πίνακες εισροών-εκροών σαν ροές φυσικών ποσοτήτων και τίποτε περισσότερο. Δεν θα ανταλλάσσονταν αξίες γιατί ελλείψει των κοινωνικών υποκειμένων που τις υπολογίζουν και τις διεκδικούν δεν θα υπήρχε και ανταλλαγή. Όμως στις δυτικές κοινωνίες η σχέση των δύο κοινωνικών υποκειμένων είναι σχέση συνεχώς αναδιαμορφωμένου συσχετισμού δύναμης και από αυτήν καθορίζεται και η κατανομή της αξίας ανάμεσα τους. Κατά συνέπεια τα μαρξιστικά σχήματα αναπαραγωγής -για όποιον δέχεται τις μαρξιστικές προκείμενες- έχουν ουσιαστικό περιεχόμενο. Η αντίρρηση του Νέγκρι πως η αξία δεν δημιουργείται πια μόνο στην παραγωγή αλλά και στον τομέα των υπηρεσιών μπορεί να ξεπεραστεί όπως είδαμε με το να θεωρήσουμε τις υπηρεσίες σαν ενταγμένες στους τομείς I και II, κατά περίπτωση. Αυτά είναι αρκετά νομίζω για το αν

ισχύει ή όχι ο «νόμος της αξίας» στον δυτικό καπιταλισμό. (Στον «υπαρκτό σοσιαλισμό» δεν ελπίζω, γιατί ο Νέγκρι δεν καταφέρει να περιγράψει την κοινωνία μέσα στην οποία ζει. Ας σκεφτεί κανείς τι κάνει στις κοινωνίες που δεν γνωρίζει.)

Το ζήτημα του «κοινωνικού εργοστάσιου» όμως και όλων όσων συνεπάγεται αυτή η αντίληψη («κοινωνικός προλετάριος» κλπ.) έχει και μία πτυχή που ξεφεύγει από τον «νόμο της αξίας». Εδώ η λαθροχειρία έγκριται στον ισχυρισμό πως οτιδήποτε υπάρχει μέσα στην κοινωνία χρησιμοποιείται από το κεφάλαιο για την αξιοποίησή του. Ας αναρωτηθούμε λοιπόν και πάλι μαζί με τον Γκορξ και τον Αττάλι: σε ποια διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου εντάσσονται

- Τα βουνά από βούτυρο και τα ποτάμια από γάλα που συσσωρεύουν οι Βορειοευρωπαίοι αγρότες ξέροντας εκ των προτέρων πως θα καταλήξουν στο χώμα και που όμως έχουν σαν αποτέλεσμα την παχυλή ανταμοιβή τους από τον κρατικό προϋπολογισμό ή από την ΕΟΚ-ανταμοιβή που φυσικά δεν έχει σχέση με καμία έννοια γαιοπροσόδου;

- τα παχυλά επιδόματα ανεργίας με τα οποία μπορεί να βιοπορίζεται κανείς επί χρόνια και χρόνια;

- τα επιδόματα εκπαίδευσης (π.χ. «επιδοτούμενα σεμινάρια»- γνωστά πια και στη χώρα μας) για την απόκτηση άχρηστων ουσιαστικά γνώσεων και για το κεφάλαιο και για τον προσφεύγοντα στην αγορά εργασίας;

- το οικονομικό κόστος της «κοινωνικής πρόνοιας» που στην δεκαετία του '70 δεν έπαψε να διογκώνεται;

Πώς να ερμηνεύσουμε το γεγονός ότι η γερμανική εργατική τάξη παροτρυνόμενη από επαναστάτες σαν τον Βίλλυ Μπραντ(!) και καθοδηγούμενη από τα επαναστατικά συνδικάτα της(!) πέτυχε την μείωση των ωρών εργασίας στις 38.5 χωρίς παράλληλη μείωση των μισθών, επικαλούμενη την ανάγκη μείωσης της ανεργίας; (και όλ' αυτά κ. Γεωργίου χωρίς τους δικούς μου δισταγμούς). Σε ποια διαδικασία αξιοποίησης εντάσσεται όλο αυτό το φαινόμενο κατά το οποίο το κεφάλαιο πληρώνει κάποιους για να κάθονται και να μη κάνουν απολύτως τίποτα, και κάποιους άλλους για να προσφέρουν στην εργατική τάξη υπηρεσίες των οποίων η υποτιθέμενη συμβο-

λή στην αύξηση της παραγωγικότητας που επιτυγχάνεται είναι πολύ μικρότερη από το κόστος τους για το κεφάλαιο; Μα φυσικά σε καμία διαδικασία αξιοποίησης και σε κανένα κοινωνικό εργοστάσιο! Τέτοια πράγματα δεν υπάρχουν παρά στην φαντασία του Νέγκρι. Το κεφάλαιο πληρώνει τους μη-παραγωγικούς τομείς της κοινωνίας για να μείνουν μη-παραγωγικοί αλλά και πειθήνιοι. Το κόστος αυτό επειδή δεν δημιουργεί αξία μπορεί να θεωρηθεί σαν επαύξηση του «σταθερού κεφαλαίου» και κατά συνέπεια να εκληφθεί σαν περιλαμβανόμενο στον παρονομαστή του κλάσματος «υπερ-αξία» προς «συνολικό κεφάλαιο». Η αύξηση του παρονομαστή ως γνωστόν συνεπάγεται την μείωση του ποσοστού κέρδους, άρα και την μείωση της συνολικής αξίας που ο κάτοχος του συνολικού κεφαλαίου μπορεί μέσω του κέρδους του να εξασφαλίσει στην ανταλλαγή. Αλλά το κεφάλαιο με αυτό το αυξημένο κόστος έχει εξαγοράσει την κοινωνική συναίνεση. Μόνο που αυτό δεν είναι «κοινωνικό εργοστάσιο» αλλά ακριβώς το αντίθετο! Όσο για τον «νόμο της αξίας», το γεγονός πως τα κέρδη μειώνονται (το ποσοστό κέρδους πέφτει, επιτέλους! -αλλά να οι «νεοφιλελεύθεροι») και η σύνθεση του κοινωνικού προϊόντος μεταβάλλεται, είναι στοιχεία που δεν τον ενοχλούν καθόλου. Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του: να παρακολουθεί και να περιγράφει τις μεταβολές. Όποιος θέλει να τον αμφισβητήσει πρέπει να βγει από τα όρια της μαρξιστικής θεωρίας.

Και αυτό πρέπει να κάνουμε. Αν και τώρα το πρόβλημα δεν είναι ο μαρξισμός αλλά η κακοποίηση του από τον Νέγκρι, είναι γεγονός πως κοινά σημεία υπάρχουν. Το πιο σημαντικό είναι η θεωρία για την απόσπαση της «υπερ-αξίας» και η υποτιθέμενη κατάργηση της από τον κομμουνισμό. Θα μπορούσαν να βρεθούν πολλά θέματα προς συζήτηση σχετικά με την αξιωματική προκείμενη («εργασιακή θεωρία της αξίας») που πιο πριν είχαμε δειχτεί. Όμως αυτό θα πήγαινε μακριά την συζήτηση ενώ υπάρχει ένας πολύ πιο σύντομος δρόμος: η ιστορική εμπειρία. Η οποία διδάσκει πως ενώ υπάρχει εκμετάλλευση των εργαζομένων, δεν μπορούμε να χρησιμοποιούμε σαν αναλυτική έννοια γι' αυτήν την έννοια της «υπερ-αξίας». Δεν μπορούμε γιατί, ποτέ μέχρι σήμερα, σε καμία κοινωνία και παρά

τις επανειλημμένες προσπάθειες!;) δεν έγινε δυνατόν να επιτευχθούν συνθήκες τέτοιες που η εργατική τάξη να ιδιοποιείται το σύνολο του δημιουργούμενου κοινωνικού πλούτου. (Μιλάμε πάντοτε για κλίμακα κοινωνίας και όχι για κλίμακα επιχείρησης.) Αυτό φυσικά δεν σημαίνει πως κάτι τέτοιο είναι εξ ορισμού αδύνατον να γίνει και στο μέλλον. Σημαίνει όμως πως δεν είναι δυνατόν να θεωρούμε όλες τις βιομηχανικές κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από την ανισοκατανομή του κοινωνικού πλούτου σαν στηριγμένες σε παραβιάσεις και εμπόδια που εμποδίζουν κάποια εγγενή στην κοινωνική συγκρότηση δυναμική να τις οδηγήσει προς τον κομμουνισμό, όπως υπονοούν η μαρξιστική θεωρία της «υπεραξίας» και οι μαρξιστικές πολιτικές αντιλήψεις. Αυτό είναι μια καθαρά πλατωνική ιδέα που υπακούει στο: «ατελές γαρ ουδέν ουδενός μέτρον»¹² (τίποτε το ατελές δεν μπορεί να είναι μέτρο για τα πράγματα). Έτσι οι μαρξιστές τοποθετούνται από την πλευρά αυτής της φανταστικής ολότητας που λέγεται «κομμουνισμός» και στην οποία υποτίθεται πως η «εργασία» θα απολαμβάνει όλο το προϊόν που δημιουργεί, για να κρίνουν την σημερινή κοινωνία σαν άδικη και εκμεταλλευτική. Όμως στην πραγματικότητα καμία τέτοια ολότητα δεν υπάρχει από την οποία να έχει εκπέσει η σημερινή πραγματικότητα. Και στο επίπεδο της οικονομίας ακόμη είναι πια φανερό πως η «αξία» δεν δημιουργείται μόνο από την εργασία της εργατικής τάξης αλλά και από την απασχόληση κάποιων άλλων συντελεστών της παραγωγής, οι οποίοι μάλιστα δεν συμμετέχουν εάν δεν αμειφθούν διαφορικά. Κανείς δεν λέει πως είναι αιώνιοι αλλά υπάρχουν. (Δεν εννοώ μόνο- και κυρίως- το «κεφάλαιο»)

Πάντως, οι πιο σοβαροί από τους μαρξιστές αναζητούν μία μεθοδευμένη διαδικασία και προβληματίζονται γιατί βλέπουν πως η «τελειότητα» του «όλου» απέχει παρά πολύ από το «ατελές» της σημερινής πραγματικότητας. Αντίθετα, ο Νέγκρι, εντελώς μακάριος, δεν έχει τέτοιους ενδοιασμούς. Κατά την γνώμη του, ο κομμουνισμός ευρίσκεται προ των θυρών, λόγω της «ολικής αφηρημενοποίησης» της εργασίας που έχει επέλθει και το μόνο που τον εμποδίζει είναι η βία του Κράτους και του κεφαλαίου. Σ' αυτήν δε την βία ισχυριζόταν πως θέλει να αντιπαρατάξει την

δική του «επαναστατική» βία για να εκμαιεύσει αυτό που ήδη υπάρχει εν δυνάμει στην κοινωνία: τον κομμουνισμό.

Οι λογικοί άνθρωποι καταλαβαίνουν βέβαια πως κάτι τέτοιο είναι μία ονειροφαντασία. Αλλωστε είναι φανερό πως οι θεωρητικές απόψεις του Νέγκρι δεν αποτελούν συνέχεια μίας μεθοδικής προβληματικής αλλά αποτελούν διακηρύξεις που υπαγορεύτηκαν στις «θεωρητικές» του αναζητήσεις από τις πολιτικές του βλέψεις.

Παιδάκια, σκυλάκια, γατάκια...

Η αναφορά μου στα δεινά των ανθρώπων του Τρίτου κόσμου, φαίνεται πως δεν κατάφερε να δονήσει τις ευαίσθητες χορδές της σφυρηλατημένης στο καμίνι της ταξικής πάλης, ατσάλινης ψυχής των δύο αγωνιστών της «αυτονομίας». Αισθάνομαι βαθεία συντριβή. Όμως ας με πιστέψουν: εκτός από το να τους συγκινήσω, δευτερευόντως επεδίωκα και κάτι άλλο. Ήθελα να υπενθυμίσω πως υπάρχουν κάποια προβλήματα σχετικά με την «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» και την «ικανοποίηση των ιστορικά δημιουργημένων αναγκών» τα οποία είναι τόσο έκδηλα που πρέπει να είναι κανείς θεόστραβος για να μην τα δει. (Όσο για την «δακρύθρεκτη» σύγκριση του πόσο τρώνε τα παιδιά της περιφέρειας και τα ζώα της Δύσης, τους πληροφορώ πως δεν είναι δική μου αλλά του Ρ. Ντυμόν ο οποίος μάλιστα τιτλοφορεί ένα υποκεφάλαιο του βιβλίου του «Ουτοπία ή θάνατος»; «ο σκύλος του Αμερικανού ξοδεύει περισσότερο από έναν Ινδό».¹³)

Το εξοργιστικό λοιπόν στην περίπτωση του Νέγκρι είναι το εξής: ενώ το 80% της ανθρωπότητας αργοπεθαίνει και σχεδόν όλοι οι σοβαροί ερευνητές του φαινομένου θεωρούν πως αυτό οφείλεται στην προσαρμογή της παγκόσμιας οικονομίας στην ανάγκη για εξασφάλιση υψηλών επιπέδων «ευημερίας» (βλέπε κατανάλωσης) για τις χώρες που φιλοξενούν το υπόλοιπο 20%, αυτός τάζοντας «απελευθέρωση των παραγωγικών δυνάμεων» και «ικανοποίηση» των «ιστορικά δημιουργημένων αναγκών», υπόσχεται σε όλους τους Ιταλούς να ζουν όπως ζει σήμερα ο Ανιέλι.

Ο παρ' ημίν υπερασπιστής του κ. Νάσιος κάνει μερικές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις

σαν αντίλογο στα όσα εγώ είπα επί του θέματος. Κατ' αρχήν σημειώνει ποικίλο ο Μαρξ δε έγραψε ούτε αράδα για τον ιμπεριαλισμό Νομίζω ότι είναι λιγάκι απληροφόρητο; επί του θέματος: αν εννοεί τον ιμπεριαλισμό με την μορφή που είχε στα μέσα του 19ου αιώνα (βίαιη υποδούλωση των χωρών της περιφέρειας και καταστροφή των παραδοσιακών τρόπων παραγωγής) τον πληροφορώ πως ο Μαρξ έχει γράψει μερικές από τις πιο ασυγχώρητες σελίδες του για το θέμα.¹⁴ Στην συνέχεια ο κ. Νάσιος, επικαλείται την «καταλαιπωρημένη» έννοια της «σχετικής υπεραξίας» σαν επιχειρήματα για το ότι ο δυτικός εργάτης υφίσταται μεγαλύτερη εκμετάλλευση από τον νοτιοαφρικανό. Αντιπαρερχόμενος τα περί Νοτίας Αφρικής, πρέπει να τονίσω τα εξής: Α) Εγώ αναφέρθηκα σε κάποια θεωρία της «άνισης ανταλλαγής» σύμφωνα με την οποία, η εφαρμογή των μαρξιστικών σχημάτων μετασχηματισμού των «αξιών» σε «τιμές παραγωγής» σε διεθνή κλίμακα, οδηγεί στο συμπέρασμα πως ανάμεσα στις πλούσιες και στις φτωχές χώρες, ανταλλάσσονται άνισες ποσότητες εργασίας, εις βάρος των δευτέρων. Από αυτή την «άνιση ανταλλαγή» δε, δεν ωφελείται μόνο το «κεφάλαιο» αλλά και η εργατική τάξη των πλούσιων χωρών. Αυτό το πόρισμα, στηριγμένο εξ ολοκλήρου στην μαρξιστική μεθοδολογία, οδηγεί στο συμπέρασμα πως σε διεθνές επίπεδο ο «νόμος της αξίας» δεν ισχύει και πως από την υπερβάλλουσα εκμετάλλευση επωφελούνται και οι «προλετάριοι» της Δύσης. Β) Πέραν τούτου, αν και δεν είμαι μαρξιστής δεν μπορώ να καταλάβω γιατί ο αμερικανός εργάτης που κατασκευάζει δύο αυτοκίνητα την ημέρα και παίρνει σαν αμοιβή του το ένα (το παράδειγμα είναι φανταστικό), είναι περισσότερο εκμεταλλεμένος από τον Ινδό που κατασκευάζει δύο ρόδες ποδηλάτου και παίρνει σαν αμοιβή την μία. Ο κ. Νάσιος το πιστεύει αυτο γιατί κατά την γνώμη του, «όσο περισσότερα παράγει η εργατική τάξη τόσο περισσότερα της ανήκουν». Ίσως θα χρειασθεί να του ξαναθυμίσω εδώ πως για τον Μαρξ, η «αξία» και κατά συνέπεια και η «σχετική υπεραξία», δεν μετριέται με φυσικές ποσότητες αλλά με χρόνο εργασίας. Έχει στην διάθεση του ο κ. Νάσιος κάποια στοιχεία που αποδεικνύουν ότι στο «κέντρο» η «υπερεργασία» έχει μεγαλύτερη

ρη διάρκεια απ' ότι στην «περιφέρεια»; Αν ναι, πολύ θα ήθελα να τα είχε παραθέσει. Αν όχι, νομίζω ότι μιλάει ατεκμηρίωτα. Γ) Δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστεύουμε ότι η «οργανική σύνθεση» του κεφαλαίου (και συνεπώς η παραγωγικότητα της εργασίας) είναι πάντα ριζικά διαφορετική σε «κέντρο» και «περιφέρεια». Σύμφωνα με τα φαινόμενα, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, σε ορισμένους κλάδους είναι ίδια. Ναυπηγεία έχει η Σουηδία, ναυπηγεία η Ιαπωνία, ναυπηγεία και η Κορέα. Η βασική διαφορά μεταξύ τους δεν βρίσκεται στην «οργανική σύνθεση» αλλά στο ύψος των ημερομισθίων. Σε ποια από τις παραπάνω άραγε χώρες, πιστεύει ο κ. Νάσιος ότι υπάρχει μεγαλύτερος βαθμός εκμετάλλευσης; Δ) Εγώ που δεν είμαι μαρξιστής και δεν με ενδιαφέρει η «σχετική υπεραξία», πληροφορώ τον κ. Νάσιο πως το θέμα δεν βρίσκεται στο πόσα παίρνει ο αμερικανός και πόσα ο κορεάτης. Γράφω στα παλιά μου τα παπούτσια την «σχετική υπεραξία», όταν ο αμερικανός ψηφίζει και στηρίζει τον Ρήγκαν (ή τον Μονταίηλ ή τον Κάρτερ ή τον Νίξον-το ίδιο είναι) για να βυθίζει στο αίμα τους κορεάτες ή τους χιλιανούς όταν ζητάνε την ελευθερία τους.

Κατά την γνώμη μου, είναι εντελώς κλίθιο να χρησιμοποιεί κανείς μαθηματικούς τύπους για να υπολογίσει σ' αυτή την περίπτωση, ποιος είναι περισσότερο εκμεταλλεμένος. Ε) Νομίζω πως δεν έχει νόημα να εξετάζουμε πόση είναι η «σχετική υπεραξία» στο «κέντρο» και πόση στην «περιφέρεια» σα να πρόκειται για δύο ξεχωριστούς πλανήτες γιατί αυτό δεν οδηγεί πουθενά. Αντίθετα νόημα έχει μόνο το να εξετάζουμε πώς οι σχέσεις της μίας περιοχής, επηρεάζουν τις σχέσεις της άλλης. Γι' αυτό αναφέρθηκα πριν στην θεωρία της «άνισης ανταλλαγής» που κατά την γνώμη μου αποδεικνύει πως τα περί «σχετικής υπεραξίας» δεν έχουν κανένα νόημα. Μόνο που όλα αυτά δεν είναι ανάγκη να τα καταλάβει κανείς θεωρητικά. Μπορεί να τα καταλάβει και από την εμπειρία. Ο κ. Νάσιος δεν ενδιαφέρθηκε για την περίπτωση της FIAT που ανέφερα και γι' αυτό θα χρειαστεί να του εξηγήσω εκτενέστερα. Η Fiat λοιπόν (ή η Ολιθέττι, ή...) όπως όλοι ξέρουμε έχει εργοστάσια και στην Ιταλία και στην Βραζιλία. Τα εργοστάσια αυτά έχουν την ίδια τε-

χνολογία («οργανική σύνθεση κεφαλαίου») και κατασκευάζουν τα ίδια αυτοκίνητα. Οι μόνες διαφορές ανάμεσα τους είναι ότι αφ' ενός τα εργατικά ημερομίσθια στην Βραζιλία είναι υποπολλαπλάσια των Ιταλικών και ότι αφ' ετέρου στην Βραζιλία εάν συνδικαλιστείς κινδυνεύεις να σε φάει το μαύρο σκοτάδι ενώ στην Ιταλία το κάνεις αυτό ελεύθερα και με την ευλογία του Κράτους. Όπως καταλαβαίνει εύκολα κανείς, τα χαμηλά βραζιλιανά ημερομίσθια συνεπάγονται υψηλότερα κέρδη για την FIAT και τα υψηλότερα κέρδη επιτρέπουν στο τμήμα της εργατικής της δύναμης που μπορεί να διεκδικεί αυξήσεις λόγω του συνδικαλιστικού δικαιώματος-δηλαδή στο ιταλικό-να διεκδικεί αυξήσεις τις οποίες όπως ξέρουμε όλοι, τις περισσότερες φορές επιτυγχάνει. Εδώ κ. Νάσιο ποιοι είναι οι περισσότερο εκμεταλλεζόμενοι; Και από ποιον;

Ξέχωρα βέβαια που κατά κύριο λόγο το βάρος της εκμετάλλευσης, βρίσκεται κάπου αλλού. Στην συντριπτική του πλειοψηφία ο πληθυσμός των χωρών της περιφέρειας δεν αποτελείται από βιομηχανικούς εργάτες αλλά από αγρότες, και είναι κυρίως με την μορφή της αφαίρεσης αγροτικού υπερ-πλεονάσματος που ο ιμπεριαλισμός εκμεταλλεύεται τις κοινωνίες αυτές. Όλα τα σημερινά δεινά (λοιμοί, λιμοί, καταστροφή των οικοσυστημάτων, ξηρασία, πλημμύρες) προέρχονται από την υλική και οικονομική βία με την οποία οι παραδοσιακές καλλιέργειες μετατράπηκαν σε μονοκαλλιέργειες προϊόντων που απορροφούνται από την αγορά του «κέντρου». Δεν επεκτείνονται εδώ γιατί το θέμα είναι πασίγνωστο. (Μόνο ο Νέγκρι φαίνεται να το αγνοεί). Ο κ. Νάσιος όμως, εκπρόσωπος του νεγκρισμού παρ' ημίν, έχει μία άποψη: ακόμη κι αν είναι έτσι, η μόνη επαναστατική πράξη είναι η ενοποίηση και η ωρίμανση των καπιταλιστικών σχέσεων σε διεθνή κλίμακα. Δηλαδή με άλλα λόγια, η μόνη λύση είναι να βάλουμε το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού να ξεκάνει το υπόλοιπο 80% και να ζήσει μόνο του στον πλανήτη. Δεν ξέρω βέβαια αν αυτό θα κολακεύσει τον κ. Νάσιο αλλά οφείλω να του πω πως επί του συγκεκριμένου, οι απόψεις του ταυτίζονται με τις απόψεις του προέδρου Ρέγκαν ο οποίος στην τελευταία συνδιάσκεψη Βορρά-Νότου υπήρξε κατηγορηματικός: «η μόνη οδός για την βελτίωση των συνθη-

κών ζωής στις αναπτυσσόμενες χώρες βρίσκεται στο ελεύθερο εμπόριο και στην ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας». Τα μεγάλα πνεύματα συναντώνται!

Μόνο που ο ιμπεριαλισμός δεν είναι ένα φαινόμενο που απλά ο δυτικοκεντρισμός των Ιταλών «επαναστατών» παρέλειψε να το συνυπολογίσει στην προβληματική του. Είναι ένα φαινόμενο, μεταξύ άλλων, που ακυρώνει τα πολιτικά τους συμπεράσματα, και όχι μόνον αυτά: ακυρώνει επίσης και την θεωρητική σύλληψη από την οποία έχει προέλθει η συγκεκριμένη αντίληψη της ταξικής «σύνθεσης». Μετακινούμενος κανείς από την οπτική των «εργατιστών» σε μία πιο διεθνιστική οπτική μπορεί να διαπιστώσει πως το φαινόμενο του μετασχηματισμού του χαρακτήρα της εργατικής τάξης και του κεφαλαίου, έχει κάπως διαφορετικές διαστάσεις. Έτσι η εμφάνιση των γενικευμένων εργατικών συνδικαλιστικών αγώνων και η άνοδος του πραγματικού ημερομισθίου στην Δύση, συμπίπτουν χρονικά με την εκκόλαψη της σύγχρονης μορφής του ιμπεριαλιστικού φαινομένου (περίπου το 1880). Μεταξύ τους δε, μπορεί να διαπιστωθεί μία σχέση αιτίου προς αποτέλεσμα: η πτώση των κερδών στο εσωτερικό, σπρώχνει το κεφάλαιο να επιδιώξει για αντιστάθμισμα την δημιουργία συνθηκών «αξιοποίησης» στο εξωτερικό. Η διαδικασία όμως αυτή έχει και αντίστροφα αποτελέσματα γιατί η επανύψωση των κερδών επιτρέπει την ομαλή διεύθυνση των ταξικών ανταγωνισμών του κέντρου και την επίτευξη ακόμη υψηλότερων επιπέδων «ευημερίας». Η εκάστοτε αλλαγή «ταξικής σύνθεσης» της μητροπολιτικής εργατικής τάξης, εκτός όλων των άλλων, συνοδεύεται πάντοτε και από την αύξηση του εισοδήματος. Αυτό υπονοείται στην θεωρία του «εργατισμού» αλλά δεν λέγεται ρητά γιατί κάτι τέτοιο θα σήμαινε παραδοχή του γεγονότος ότι η εργατική τάξη της Δύσης, συνηθίζει να απεμπολεί τον «επαναστατισμό» της έναντι υλικών ωφελημάτων. Ούτε το New Deal, ούτε ο κεϋνσιανισμός και το Κράτος προνοίας, ούτε και το μεταπολεμικό καταναλωτικό μοντέλο ζωής θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν εάν δεν υπήρχε η παγκόσμια «περιφέρεια» με τις άφθονες πρώτες ύλες, το γεωργικό της δυναμικό και τα πάμφθηνα εργατικά χέρια. Σ' αυτά κυρίως είναι

που στηρίχθηκε η ταξική ειρήνη της μεταπολεμικής εποχής που κυριάρχησε στο μεγαλύτερο τμήμα του δυτικού κόσμου.¹⁵

Όλα αυτά βέβαια δεν χρειάζεται να είναι κανείς ούτε κορυφαίος οικονομολόγος, ούτε επιφανής ιστορικός για να τα καταλάβει αρκεί η απλή λογική. Το ότι οι θεωρητικοί του «εργατισμού» και της «αυτονομίας», συγκροτώντας την θεωρία τους, ακρωτηρίασαν την εικόνα της πραγματικότητας, ή την αγνόησαν, κατά την γνώμη μου οφείλεται στο γεγονός πως την ήθελαν να είναι όπως ακριβώς τους βόλευε και τίποτε περισσότερο.

Κλείνοντας την περί ιμπεριαλισμού παρέκβαση θα ήθελα να προσθέσω δύο λόγια για το αν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στην άποψη πως στην εκμετάλλευση της «περιφέρειας» συνεργούν κ'Οι οι «προλετάριοι» του «κέντρου» (πράγμα που υποθέτω κ. Γεωργίου, ότι δεν το λένε οι Ερυθρές Ταξιαρχίες) από την μία, Καί στην άποψη πως πρέπει να σεβόμαστε σε κάθε περίπτωση τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, από την άλλη. Προσωπικά, διαβεβαιώ τον κ. Γεωργίου, ότι πλειστάκις, διαβάζοντας τις απόψεις διαφόρων Πολ Τιμπώ πως το καθεστώς της Πολωνίας είναι πολύ χειρότερο από το καθεστώς του Σαλθαντόρ, ή βλέποντας διάφορους «νέους φιλόσοφους» και «νεοφιλελεύθερους» να φρίττουν μόνο για τα εγκλήματα του ανατολικού μπλοκ, ενώ θεωρούν τα καθεστώτα τύπου Πινοςέτ σαν απλές παραδρομές που δεν χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής, έχω εκφράσει την ευχή (όπως και πολλός κόσμος πιστεύω) να κατακυριεύσει ο ρωσικός ολοκληρωτισμός εν μία νυκτί όλο τον δυτικό ιδόσμο και να στείλει στο Γκουλάγκ άπαντα αυτά τα λαμπρά πνεύματα, έστω και αν μαζί τους πάνε και μερικοί από εμάς. Σκέπτομαι ότι κάτι τέτοιο θα αποτελούσε μία λύση θείας δικαιοσύνης: αφού η ανθρωπότητα δεν μπορεί να εξισωθεί στην ευημερία ως εξισωθεί τουλάχιστον στην αθλιότητα. Όμως, αυτή η γνώμη είναι αποτέλεσμα θυμοειδών συναισθημάτων που όταν υποχωρούν, αφήνουν το πεδίο ανοικτό στην λογική η οποία λέει τα εξής: -Εάν πιθανόν κάποτε, οι δυτικές κοινωνίες μεταστρέψουν την συμπεριφορά τους απέναντι στον Τρίτο κόσμο και αντί να τον ληστεύουν και να τον δολοφονούν αποφασίσουν να συμβιώσουν ειρηνικά μαζί του, πιστεύω πως αυτό θα έχει προέλ-

θει μέσα από έναν διάλογο και ένα προβληματισμό που μόνο οι αντιπροσωπευτικού θεσμοί επιτρέπουν.

- Εάν ο κοινοβουλευτισμός ανατραπεί και κατ' επέκτασιν, οι άνθρωποι της Δύσης «τιμωρηθούν», κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει μόνο από την ρωσική υπερδύναμη. Δεν βλέπω όμως γιατί αυτή δεν θα χρησιμοποιούσε την παγκόσμια πια κυριαρχία της με τον ίδιο ή και χειρότερο τρόπο.

- Μόνο ο κοινοβουλευτισμός επιτρέπει στα «απελευθερωτικά» κινήματα της περιφέρειας να έχουν σύμμαχους μέσα στις γραμμές του αντιπάλου τους. Από μία άποψη, η διαφορά του πολέμου του Βιετνάμ, από τον πόλεμο του Αφγανιστάν είναι ότι οι Αμερικανοί είχαν και εσωτερικό μέτωπο μέσα στην ίδια τους την χώρα, σαν συνέπεια του κινήματος ειρήνης. Οι Ρώσοι όμως δεν έχουν τίποτα τέτοιο και γι' αυτό ο πόλεμος είναι πιο εύκολος γι' αυτούς.

Μόνο που η υπό συζήτηση θεωρία έτσι κι αλλιώς, δεν δέχεται τον ιμπεριαλισμό σαν ένα φαινόμενο με τόσο σημαντικές διαστάσεις. Αυτό οφείλεται σε μία αντίληψη που δεν θεωρεί τους ανθρώπους υπόλογους για τις πράξεις τους και υπεύθυνους για τις επιλογές τους. Αντί για ανθρώπους βλέπει συστήματα και αυτά κατηγορεί και ισχυρίζεται ότι θέλει να ανατρέψει. Παραγράφοντας όμως με αυτό τον τρόπο το δικαίωμα του ανθρώπινου αυτοκαθορισμού, γίνεται απάτη.

Η απάτη και η βία ως πολιτικά μέσα

Ο Κ. Πόππερ λέει τα εξής στο φρικτό εκείνο χωρίο που τόσους και τόσους εσκανδάλισε: «(Η δημοκρατία)... δεν μπορεί να μας προμηθεύσει λόγο. Το θέμα της διανοητικής και ηθικής στάθμης των πολιτών της είναι ως ένα μεγάλο βαθμό προσωπικό πρόβλημα.(...) Είναι εντελώς λάθος να κατηγορούμε την δημοκρατία για τις πολιτικές ατέλειες ενός δημοκρατικού κράτους, θα έπρεπε μάλλον να κατηγορούμε τους εαυτούς μας, τους πολίτες ενός δημοκρατικού κράτους.»¹⁶ Τι σημαίνει αυτό; Ο κ. Γεωργίου (που αν κρίνω από τα θαυμαστικά που έβαλε, θαυμάζει υπερβολικά τον Πόππερ) και ό* κ. Νάσιος, παρά τον ενδελεχή ορχολιασμό που του έκαναν, νομίζω ότι

δεν το κατάλαβαν. Θα προσπαθήσω να τους το εξηγήσω με απλά λόγια.

Υποθέτουμε λοιπόν πως βρισκόμαστε στην Ιταλία την δεκαετία του '70, όπου δραστηριοποιείται και η «αυτονομία». Οπως αφήνει να εννοηθεί ο κ. Γεωργίου πρόκειται για κίνημα-κανόνι με τα όλα του: ραδιοσταθμούς, εφημερίδες, περιοδικά, τα πάντα. Το κίνημα αν και μαζικό-δηλαδή περί το 1% της ιταλικής κοινωνίας- δεν βρίσκει ευρύτερη απήχηση. Με άλλα λόγια, οι ιταλοί δεν παίρνουν χαμπάρι από «μετάβαση στην εργασία» και τέτοια. Βέβαια, υπάρχουν κοινωνικές διαμάχες και η «αυτονομία» τρέχει πίσω από τις περισσότερες εφαρμόζοντας την γνωστή τακτική: αφ' ενός τα κάνει όλα λαμπόγυαλο και αφ' ετέρου «δεν αφήνει κανέναν να την μεταβάλλει σε μειοψηφία». Αλλά ενώ κοινωνικές διαμάχες υπήρχαν και θα υπάρχουν πάντοτε σε κάθε κοινωνία, είναι φτηνή βλακεία να προσπαθούν κάποιοι να τις καπληθούν, ισχυριζόμενοι πως αυτοί υπήρξαν οι δημιουργοί τους ή οι εκφραστές της πραγματικής δυναμικής τους(!). (Το ότι δεν υπήρξαν τίποτα τέτοιο άλλωστε αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι αυτές οι ίδιες «μάζες» που συμμετείχαν σε αυτά τα γε/ονότα, είναι που ψηφίζουν σήμερα ΙΚΚ, ΧΔ, Κράξι και γενικότερα όλους όσους μεταξύ των βασικών στόχων τους είχαν και το να σβήσουν, από τον χάρτη την «αυτονομία») Στην συνέχεια η «φάση αλλάζει»: πιθανόν γιατί το κράτος είναι κακό, πιθανόν και γιατί η «αυτονομία» είναι ακόμη χειρότερη συμβαίνουν κάποια γεγονότα που θέτουν με βίαιο τρόπο τέρμα στην δράση του «κινήματος» χωρίς η ιταλική κοινωνία να αντιδράσει καθόλου. Μάλλον επικροτεί αφού στηρίζει ενεργητικά ή αποδέχεται παθητικά τους «δήμιους» της αυτονομίας και παράλληλα ισχυροποιεί το «κράτος των συντεχνιών»(!). Τι σημαίνει αυτό αγαπητοί κύριοι; Σημαίνει πως τα μέλη της ιταλικής κοινωνίας, δηλαδή οι πολίτες που την απαρτίζουν, οι άνθρωποι που την αποτελούν, δε γουστάρουνε ούτε τις «πολιτικές προτάσεις» (δηλαδή το πιστολίδι και τα σχετικά) της «αυτονομίας», ούτε και την ίδια την «αυτονομία» που ήθελε να τους αλλάξει τον τρόπο της ζωής τους χωρίς καν να τους ρωτήσει. Και επειδή δεν είναι και πάλι σίγουρο πως καταλαβαίνετε, επαναλαμβάνω:

ΔΕ ΓΟΥ-ΣΤΑ-ΡΟΥ-ΝΕ. Αυτό λέει η κοινή λογική. Και τώρα έρχεται ο Πόπερ ο οποίος, λέει με την σειρά του - σε ελεύθερη διασκευή: «Αν η «μετάβαση στον κομμουνισμό» είναι καλή και ο καπιταλισμός κακός, μη κατηγορείτε την δημοκρατία· δεν εμποδίζει ούτε την διακίνηση των ιδεών, ούτε την θεσμικά κοινά αποδεκτή πράξη. Κατηγορήστε τους ιταλούς, που ενώ ακούγανε τους σταθμούς σας και διάβαζαν τις εφημερίδες σας, σας έγραψαν και σας και τον κομμουνισμό σας, στα παλιά τους τα παπούτσια». Αυτή όμως την ατράνταχτη άποψη, η αυτονομία αρνείται να την λάβει υπόψη της. Γι' αυτό άλλωστε ο Νέγκρι δεν λέει τίποτε στις 216 σελίδες του επίμαχου βιβλίου για το πώς συμβαίνει, αφού το κεφάλαιο έχει ρημάξει τους ιταλούς στην εκμετάλλευση, αυτοί να συνεχίζουν το ίδιο βιολί και να μη θέλουν να'απελευθερωθούν. Γι' αυτό επίσης και εσείς στις οργίλες απαντήσεις σας, δεν μου είπατε τίποτα για το σχετικό ερώτημα μου. Τι να λέγατε δηλαδή; Πως η «αυτονομία» ήθελε να απελευθερώσει κάποιους από την εκμετάλλευση με το ζόρι; Μα αυτά τα πράγματα δεν γίνονται. Το να περάσεις στο απέναντι πεζοδρόμιο την ανάπηρη γριούλα, χωρίς αυτή να θέλει να περάσει, δεν είναι καλή πράξη αλλά χουλιγκανισμός. Το να προσφέρεις τις ερωτικές σου ικανότητες σε μία θηλυκή ύπαρξη που δεν θέλει να τις δεχτεί, δεν είναι ερωτική πράξη αλλά βιασμός. Έτσι και το να «απελευθερώσεις» αυτούς που δεν θέλουν να «απελευθερωθούν», δεν είναι «επαναστατική πράξη» αλλά φασισμός. Ακόμη και όταν έχει κανείς τις πιο καλές προθέσεις, δεν μπορεί να αλλάξει την κοινωνία προς το καλύτερο αν η πλειοψηφία αυτών που την απαρτίζουν δεν το επιθυμεί· εφ' όσον δεν το επιθυμεί δεν είναι και ικανή γι' αυτό. Άλλωστε, οι «καλές προθέσεις» δεν είναι κάτι αντικειμενικό: ο κάθε παράφρων και ο κάθε εγκληματίας μπορεί να τις επικαλείται για να δικαιολογεί τις κτηνωδίες του. Ούτε το «καλύτερο» είναι κάτι αντικειμενικό: οι μόνοι υπεύθυνοι να κρίνουν, τι μεγιστοποιεί την ευημερία τους είναι οι ίδιοι οι άνθρωποι που αποτελούν την κοινωνία. Το μόνο αντικειμενικό κριτήριο για αλλαγή της κοινωνίας είναι η συναίνεση της πλειοψηφίας. Χωρίς αυτήν υπάρχει ζούγκλα.

Έτσι, η αυτονομία που δεν αναγνώριζε το δι-

καίωμα της ελευθερίας και της συναίνεσης υπήρξε ένα φασιστικό κίνημα που επεχείρησε να βιάσει την θέληση της κοινωνίας. Υπήρξε όμως και κίνημα απατεώνων γιατί το έκανε αυτό επικαλούμενη το «κοινωνικό συμφέρον», πράγμα που είναι η πιο μικροπρεπής στάση. Το να είναι κανείς «ριζοσπαστική» «δυναμική» ή «ιδιόρρυθμη» μειοψηφία δεν είναι απαραίτητα κακό. Υπάρχουν όμως πολλών ειδών τέτοιες μειοψηφίες στο παιχνίδι της πολιτικής και στην κοινωνία. Ένα είδος είναι εκείνο που κατηγορεί τους ανθρώπους ότι επέλεξαν για να ζήσουν διαφορετικές αξίες από τις δικές της και γι' αυτό επιτίθεται εναντίον τους. Είναι γνωστή η περίπτωση του αναρχικού Εμίλ Ανρύ που τίναξε στον αέρα κάμποσους ανύποπτους διαβάτες στα τέλη του 19ου αιώνα και όταν ρωτήθηκε «γιατί τους αθώους;» απάντησε «δεν υπάρχουν αθώοι». Είναι εξ ίσου γνωστή και η περίπτωση των φασιστών στην Μπολβόνια που σκότωσαν 200 άτομα. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε μια αποτρόπαια μεν, αλλά λογικά στέρηη και ειλικρινή αντίληψη: «Δεν ζείτε έτσι όπως εμείς σας θέλαμε, γι' αυτό σας τιμωρούμε». Υπάρχει έγκλημα, αλλά δεν υπάρχει ψέμα. Αναγνωρίζει πως οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για την ζωή τους και τους τιμωρεί ακριβώς γι αυτό.

Μία ακριβώς αντίθετη αλλά το ίδιο συνεκτική λογική είναι εκείνη της μειοψηφίας που ενώ και αυτή θεωρεί τους ανθρώπους σαν υπεύθυνους -για τις αξίες που έχουν επιλέξει και που δεν τις εγκρίνει, δεν επιτίθεται εναντίον τους δια της βίας αλλά μένει στο περιθώριο και προσπαθεί με την πειθώ και την συναίνεση να μεταλλάξει τον τρόπο της ζωής τους ξέροντας ότι πιθανόν δεν θά τα καταφέρει ποτέ. (Κατά την προσωπική μου γνώμη πρόκειται για την καλύτερη δυνατή στάση, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων).

Υπάρχουν επίσης και οι μειοψηφίες που δεν αποδέχονται τους κοινωνικούς κανόνες και θέ-

λουν να επιτεθούν στην κοινωνία εκδικούμενες για την «κακοτυχία» τους, χωρίς όμως να ιδεολογικοποιούν τις πράξεις τους.

Αλλά υπάρχουν και εκείνοι που ενώ θέλουν να επιτεθούν στην κοινωνία για τους ίδιους λόγους με τους προηγούμενους, ιδεολογικοποιούν την επίθεσή τους και ισχυρίζονται πως επιδιώκουν να σώσουν την κοινωνία από την εκμετάλλευση. Θέλουν να κυριαρχήσουν και ισχυρίζονται πως θέλουν να χειραφετήσουν (δια της βίας). Θέλουν να εξουσιάσουν και ισχυρίζονται πως θέλουν να ελευθερώσουν (με τον εξαναγκασμό). Αυτοί λοιπόν είναι και φασίστες και ψεύτες και γελοίοι. Κατά την ταπεινή μου γνώμη τέτοιο ήταν και το κίνημα της «αυτονομίας». Και επειδή ήταν τέτοιο γι' αυτό δεν είχε την δυνατότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του όταν δέχτηκε την επίθεση του «κράτους των συντεχνιών» (εδώ πραγματικά χρειάζονται πολλά θαυμαστικά: ένας φασίστας ονομάζει την κοινωνική υπερ-πλειοψηφία «κράτος των συντεχνιών»!) Η κοινωνία είχε αντιληφθεί περί τίνος ακριβώς πρόκειται και δεν κούνησε ούτε το μικρό της δαχτυλάκι για να την υπερασπίσει. Η κατάληξη της δε είναι και η πιο ουσιαστική διάψευση της θεωρίας του Νέγκρι. Η θεωρία που στηρίχθηκε στην «ανάδυση του κοινωνικού προλετάριου» και στην «εκρηκτική δυναμικότητα που περικλείει η νέα ταξική σύνθεση», η θεωρία δηλαδή που στήριξε την επαλήθευση της σε ένα ανατρεπτικό-υποτίθεται-μαζικό κίνημα, είναι φυσικό να πάψει να έχει οποιαδήποτε επίφαση αληθοφάνειας από την στιγμή που αποδεικνύεται πως το κοινωνικό φαινόμενο το οποίο ανέλυε και θεωρούσε κεντρικό, ήταν ανύπαρκτο.¹⁷ Το τραγικό πάντως είναι ότι όσο καιρό η προσπάθεια κοινωνικού μετασχηματισμού θα αποτελέσει απλό πρόσχημα για την δράση διαφόρων φασιστών, παραφρόνων, και απατεώνων, τίποτα πραγματικά δεν θα μπορεί να αλλάξει. Οι κακοί θα κοιμούνται ήσυχοι.¹⁸

Δημήτρης Ιωάννου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) Και φυσικά στην νεγκριανή της εκδοχή, πρόκειται για μία εσαχατολογική μυστικιστική άτονη χωρίς λογικό έρμα που θεωρεί ότι η ολοκλήρωση του υποκειμένου είναι μία τελεολογικά προσδιορισμένη ανταγεμενική διαδικασία. 2) Ο ίδιος δε ο Νέγκρι, ενότιε διαφωνεί: «Η εργατική έρευνα είναι εξαιρετική μία πολιτική μάχη: είναι μία πολιτική μάχη τόσο στο πεδίο της θεωρίας όσο και στο πεδίο της πρακτικής», (βλ.: *Patetaires et Etat*.

στο: T. Negri, *La classe ouvriere contre l'Etat*, ed. Galilie, 1978, σ. 309.) 3) Βλ. περιοδικό «Αρένα», τ. 5, στο σχετικό άρθρο του «Γ. Θαλασσή». 4) Κυρίως στην αρχή του 7ου τετραδίου, βλ. *Grundrisse*, Penguin, h. M. Nicolaus, σ 699-712 5) A. Negri *Marx au dela de Marx*, εκδ. C. Bourgois, 1979, σ 202-203 6) Ο.π.